

ІНТЕРЕСИ ТА ПОТРЕБИ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О.Побочий І., 2006

Розглянуто місце та роль інтересів і потреб соціальних груп в політичній діяльності. Констатується, що потреби та інтереси, які задовольняються через політичну діяльність, є політичними потребами та інтересами. Вони трансформуються у відповідні політичні цілі. Використовуючи політичну свідомість, політичні суб'єкти прагнуть до їх реалізації.

The place and the role of interests and need of social groups in the political activity are examined. It is noted that the need and the interests, which are satisfied through the political activity are the political need and interests. They are transformed into the corresponding political purposes. The using political consciousness, the political subjects attain to their realization.

Проблематика, пов'язана з політичними інтересами, розробляється у вітчизняній літературі менш активно, ніж питання про економічні інтереси. Дослідження спрямовані на визнання об'єктивності політичних інтересів, їх вторинності стосовно інтересів економічних, установку на їх дослідження в зв'язку з політичними потребами соціальних суб'єктів.

Ми виходимо з того, що потреба та інтерес є діалектичною парою категорій, яка характеризує взаємопокладання і взаємозумовленість соціального суб'єкта і тієї системи соціальної діяльності, в якій він знаходиться. "Потреба, – пише В.П. Фофанов, – це невідворотність суб'єкта в системі, тобто необхідність певних умов для існування і розвитку суб'єкта. ...Інтерес – це потреба системи в суб'єкті, тобто необхідність певного способу функціонування (діяльності), який система задає суб'єкту як засіб власного відтворення і розвитку" [7, с. 166]. Відповідно до такого розуміння політична потреба є характеристикою невідворотності суб'єкта в системі політичної діяльності, коли це стає єдиним або, в крайньому випадку, можливим засобом відтворення суб'єкта як соціального суб'єкта. Спрямованість його дій щодо задоволення політичної потреби, яка задається системою політичної діяльності (насамперед діяльністю опредметненою, тобто політичною системою), стає його політичним інтересом.

Кожна соціальна потреба, яка задовольняється через політичну діяльність, є зокрема, потребою політичною. З цього можна зробити деякі висновки, а саме: по-перше, будь-яка соціальна група здатна бути носієм політичної потреби і пов'язаного з нею політичного інтересу і, отже, стає політичним суб'єктом; по-друге, що фактично будь-яке питання, важливе з точки зору функціонування і розвитку групи, може стати політичним питанням, тобто реальним об'єктом політичної діяльності. Наприклад, будь-яке спортивне товариство з очевидною зацікавленістю у здійсненні деяких державних заходів у розвитку певного виду спорту. Чи варто подібне товариство розглядати як можливий суб'єкт політичної діяльності? Загалом так, але і саме товариство, і його проблеми навряд чи можуть зображатись, як будь-які значні політичні величини. Річ, мабуть, не стільки в тому, щоб окреслити коло всіх потенційних учасників політики (коло надзвичайно широке при розгляді питання взагалі), скільки в їх ієрархізації, яка, своєю чергою, залежить від конкретних учасників політичного процесу.

Будь-яка потреба, яка задовольняється через політичну діяльність, є потреба політична, але основа її формування може бути різною. Різноманітними можуть бути сторони, аспекти соціального буття суб'єкта, відтворення яких потребує політичної діяльності самого суб'єкта або його політичних представників. Доволі фундаментально розглядалися політичні потреби та інтереси, які мають економічну основу формування, в марксизмі. Оскільки найбільш точним і безпосереднім "соціальним зліпком" економічної структури є структура класова, саме класам марксизм визначив першочергове, пріоритетне місце серед інших суб'єктів політики. Конкретніше це місце обумовлюється такими обставинами:

1. Класово-антагоністичне суспільство безперервно відтворює суперечливість економічної, а отже, і класової структури. Тут постійно відтворюється ситуація, в якій задоволення економічних потреб одних класів означає ущемлення потреб інших класів, і навпаки. Тому є постійною потреба в політичних гарантіях збереження економічного статусу кво, або, якщо мати на увазі пригноблені класи, його зміни, через які

політичні потреби та інтереси класів перетворюються в найбільш стабільний і постійно діючий фактор політичного життя класового суспільства. Порівняно з ним політичні інтереси інших груп є загалом більш епізодичними.

2. Класовий поділ є найбільш глибоким соціальним поділом, який стосується великої кількості членів суспільства. Тому класовий інтерес – це такий “приватний” інтерес, який є достатньо масштабним для його інтерпретації як “загальний”, тобто для його існування як саме політичного інтересу.

3. Класові політичні потреби та інтереси є пріоритетними ще й тому, що вони складаються з матеріального боку життєдіяльності людей, що об’єктивно має більше значення, ніж інші соціальні параметри – національні, професійні тощо.

Засади, які визначено тут для виокремлення класів як основних суб’єктів політики, можуть також використовуватись стосовно інших соціальних груп. Вони стають настільки значущими політичними суб’єктами, наскільки стабільні та масштабні їх потреби, які суперечать потребам інших груп, та наскільки тісно пов’язані ці потреби з фундаментальними параметрами життєдіяльності людей, об’єднаних в межах цих груп.

Не можна скласти собі правильне уявлення про політичні потреби і інтереси соціальних груп і відповідно про них самих, як суб’єктів політики, не враховуючи інтегральні показники, що характеризують їх суспільний стан, який загалом не зводиться до їх стану в сфері матеріального виробництва, але включає в себе також їх позиції в усіх інших сферах суспільного життя, а саме: житлові умови, харчування, охорону здоров’я, доступ до освіти, здатність до пересування, отримання професії, інтелектуального та морального розвитку, людська гідність тощо. Цілком очевидно, що всі ці ознаки, які породжені економічними відносинами, економічним становищем, не вичерпуються ними, а пов’язані з дією багатьох складових.

Зазначені моменти, хоча беззаперечно важливі для соціального буття класу, неоднозначно і не безпосередньо відображають динаміку його економічного буття. Тому політичні потреби та інтереси класів (інших соціальних груп це стосується ще більше) виникають на досить різноманітному ґрунті і набувають не тільки безпосередньо економічного змісту. Особливо важливі з них ті, які формуються на політичному ґрунті, будучи власне політичними потребами та інтересами. В їх основу покладено потребу класу в максимально сильних позиціях в структурах влади, які дають змогу йому справляти якщо не вирішальний, то загалом помітний вплив на процес прийняття і здійснення політичних рішень. Граничний випадок тут – здобуття та утримання всієї повноти державної влади. “Квінтесенція політичних інтересів – політична влада, яка виступає як здатність певної соціальної групи здійснювати свою волю в політиці” [5, с. 454]. На основі такої необхідності і формуються основні політичні потреби та пов’язані з ними основні політичні інтереси класів.

Власне політичні потреби та інтереси класів не позбавлені, зрозуміло, економічного змісту. Врешті-решт вони породжені економічними потребами, які не можуть бути задоволеними в системі економічної діяльності, а точніше, потребами в трансформації такої системи в її наявній модифікації. Але породження, про яке йдеться, супроводжується відомою екстракцією власне політичних інтересів від їх економічної бази і перетворенням їх у порівняно самостійне утворення. Це пов’язано з величезними можливостями інституту державної влади, який дає можливість активно впливати на хід будь-яких, в тому числі економічних, процесів, стимулюючи одні варіанти їх розвитку і блокуючи інші. Монополізація класом, пов’язаним із засобами виробництва, який себе вичерпав історично, державної влади, якщо це до того ж підсилюється жорсткою становою або кастовою сегрегацією, може дати йому змогу тривалий час чинити спротив розвитку передових виробничих форм навіть за наявності техніко-технологічних передумов. З іншого боку, економічна перемога класу залишається неповною і нестійкою, доки вона не підсилена його політичною перемогою.

Економічна складова присутня як в політичних потребах і інтересах, які формуються на ґрунті безпосередньо економічних завдань, так і у власне політичних потребах і інтересах. Але якщо в першому випадку політична потреба є потребою в цілком визначених політичних заходах для розв’язання цілком конкретних політичних завдань (введення мита, зміна законодавства про працю тощо), то в другому – це потреба в політичній системі, що функціонує стосовно до способу виробництва, в якому носій цієї потреби посідає провідне місце. Якщо в першому випадку політична діяльність стає інструментом розв’язання цілковито конкретного економічного завдання, то у другому випадку йдеться про те, щоб соціальний суб’єкт мав такий інструмент. Тому в реалізації основного політичного інтересу політичні успіхи класу, які означають зміцнення його впливу на державні справи, належною мірою цінні самі по собі, враховуючи, що їх результати можуть використовуватись не лише сьогодні, але і в майбутньому. І тому далеко не будь-які дії класу в сфері політики мають утилітарне підґрунтя, продиктоване міркуваннями сьогодення.

В основу типологізації політичних потреб та інтересів як класів, так і інших соціальних груп повинні бути закладені різноманітні аспекти їх соціального існування, що забезпечує відтворення через політичну діяльність класів та їх представників. Необхідно відрізнити політичні потреби та інтереси, які мають безпосередньо

економічний зміст, соціальний зміст (в різних його варіантах – стосовно питань освіти, соціального забезпечення тощо), а також власне політичний зміст. Політичні інтереси можуть бути типологізовані і за іншими ознаками. Раніше вони визначались як напрямок дій суб'єкта з задоволення його політичних потреб, який ставиться системою політичної діяльності. Але ними можуть бути і потреби в наявній політичній системі, і потреби в системі іншої модифікації. У першому випадку ми маємо політичні інтереси класу як інтереси функціонування в межах існуючої політичної системи, в іншому – як інтереси його розвитку, які визначають необхідність його дій щодо трансформації системи.

Суспільні класи мають величезний спектр політичних потреб та інтересів різноманітних типів. Для інших соціальних груп – можливих учасників політичного процесу – характерним є, по-перше, те, що їх власне політичні інтереси пов'язані, як правило, з участю у здійсненні державної влади, з тиском на неї, але не з володінням нею. Масштабність власних інтересів внутрішньо- та позакласових соціальних груп недостатня для їх інтерпретації як загальних інтересів, які становлять основу політичного управління суспільством. Це зовсім не означає, що подібні групи не мають своїх специфічних політичних інтересів, які не зводяться до інтересів класів і що вони не здатні відігравати в політиці самостійну роль. Це тільки означає, що і формування, і реалізація їх політичних інтересів великою мірою залежать від наявного розподілу класових інтересів і що в тих випадках (наприклад, в умовах мілітаристських або теократичних режимів), коли ці групи посідають в політичному житті ключові позиції, їх функції в цій якості полягають не тільки і не стільки у здійсненні власних інтересів, скільки в політичному представництві відомих соціальних сил.

По-друге, в політичній діяльності неklasових верств і груп важливіше місце належить політичним потребам та інтересам, які не мають чіткого економічного змісту. Історичний досвід демонструє, зокрема, що політичні рухи націоналістичного спрямування, як правило, жертвують перевагами економічного змісту, якщо це зачіпає національні права або чинить перешкоди в їх здобуванні. Практика сучасного ісламського фундаменталізму, наприклад, доводить, що й релігійні мотиви продукують політичні інтереси та політичну діяльність, які розходяться з вимогами економічної доцільності.

Необхідно, хоча б коротко, торкнутися проблеми політичних організацій і соціальних груп, які вони представляють. Це досить важливе питання, оскільки політична організація є однією з обов'язкових умов політичної діяльності будь-якої великої соціальної спільноти. Головною функцією політичних партій є "...перетворення багатоманітності приватних інтересів окремих громадян, соціальних верств, зацікавлених груп в їх сукупний політичний інтерес шляхом приведення цих інтересів до спільного знаменника" [2, с. 220]. Нас тут цікавить лише один аспект проблеми: чи завжди діяльність партій обмежується репрезентацією, відстоюванням класових політичних інтересів, або ж вона здатна мати свої власні інтереси, які так чи інакше співвідносяться з інтересами своєї соціальної основи? Відповідаючи на це питання, важко уникнути двох однаково неправильних крайностей. Одну з них можна, наприклад, знайти в працях В. Зомбарта. Він виходив з того безсумнівного факту, що можлива політична еволюція партії та її соціальна переорієнтація. Але з цього не випливає, що "...партія і клас – це дві абсолютно різні речі" та що "за обставин наявного історичного моменту виникає ідея і під її впливом створюється партія, яка потім часто продовжує існувати лише тому, що вона існує" [4, с. 7]. Соціальна база партії може змінюватись, але вона завжди є.

З іншого боку, не можна заперечувати і того, що партія як організаційна структура, яка часто об'єднує велику кількість людей, для яких політика є професією, може генерувати і деякі специфічні інтереси, пов'язані з потребою досягнення нею максимально високого становища в існуючій політичній системі. Вже на ранніх етапах буржуазного суспільства політика, як писав Ф. Енгельс, перетворюється в надзвичайно вигідну справу [3, с. 199]. І для партії як організації функціонерів зовсім не байдуже, чи є вона партією правлячою або опозиційною, впливовою або малозначущою, дозволеною або нелегальною. І тут немає значення, чим це обумовлено – прагненням матеріальної вигоди, честолюбством або іншими мотивами. Цей корпоративний інтерес може, без сумніву, цілком узгоджуватись з інтересами соціальної бази партії. Але можлива і неузгодженість, висунення на перший план діяльності партії її корпоративного інтересу, що відбувається, як показав у своїх працях Р. Міхельс [8] і як показує реальний досвід багатьох політичних партій, зокрема, досвід нацистської партії Німеччини, в міру бюрократизації, олігархізації партії та в міру виходу її з-під контролю власної соціальної основи.

Те саме стосується і держави, бюрократизація якої означає переважання інтересів держави як корпорації чиновників над інтересами, які стосуються основної її функції – бути політичною організацією економічно панівного класу, яка здійснює політичними засобами соціальне управління суспільством переважно в інтересах цих класів. Бюрократизація держави (як і партії) не є, зрозуміло, фатальною і стає можливою лише в умовах послаблення або відсутності контролю за її діяльністю з боку пануючих класів або суспільства загалом.

Жива політична діяльність – це діяльність соціальних суб'єктів, які потребують системи політичної діяльності і стають через це суб'єктами політики. Опредметнена політична діяльність, тобто політична система,

визначає спрямованість живої діяльності суб'єкта, спрямованість, яка постає як політичний інтерес суб'єкта. Це стосується і інтересів розвитку, оскільки сама наявна політична система обумовлює характер дій, спрямованих на її трансформацію. Більш конкретно і точно стосовно системи політичної діяльності звучатиме так: обумовленість живої політичної діяльності з боку опредметненої є обумовленість політичних інтересів суб'єктів цієї діяльності з боку існуючих політичних відносин. Економічні відносини кожного конкретного суспільства виявляються насамперед як інтереси, тому можна сказати, що політичні відносини розкривають себе як політичні інтереси. Тобто політичні відносини слугують безпосередньою базою формування політичних інтересів, яким би не був їх конкретний зміст. Їх обумовленість з боку економічних відносин полягає, по-перше, в тому, що останні визначають межі варіантності політичних відносин наявного суспільства. По-друге, в тому, що економічні відносини породжують особливі економічні інтереси, які не задовольняються економічним шляхом і тому продукують пов'язані з ними політичні потреби та інтереси.

Тепер уточнимо, про які політичні інтереси йдеться, – про об'єктивні, які не залежать від суб'єкта і визначаються політичними відносинами, або ж йдеться про уявлення про них, які складаються у суб'єктів. У підсумку політичну діяльність визначають об'єктивні політичні інтереси. Тим не менше, безпосередньою основою політичної діяльності є суб'єктивні, більш або менш точні уявлення про об'єктивні політичні інтереси. Щоб спонукати реальну діяльність, останні повинні бути так або інакше усвідомленими і сформульованими, і доки це не станеться, вони залишаються фактично віддаленими від своїх носіїв, будучи потенційними факторами політики, але не більше того.

“Будь-яке визначення інтересу групи, – зауважує С. Вятр, – є поняття якогось напрямку діяльності групи” [1, с. 171]. Інакше кажучи, усвідомлення і формулювання об'єктивного політичного інтересу є одночасно і політичне цілепокладання – процедура творча, і така, що допускає багатоваріантність. Остання пов'язана, по-перше, з багатоваріантністю об'єктивного політичного інтересу, який фіксується в цілі, а, по-друге, з можливістю більш або менш неадекватного його усвідомлення. Сформульована ціль – ще не програма політичної діяльності. Щоб стати такою, ціль повинна доповнитись сукупністю методів і засобів, що здатні забезпечити її досягнення, та вибраних суб'єктом шляхів її співвіднесення з конкретними умовами політичної діяльності. Назване здійснюється в межах політичної свідомості, яка є невід'ємним компонентом системи політичної діяльності, органічно введена в політичну структуру і є реальною ланкою її функціонування. Погодившись з такою позицією, додамо, що свідомість “...є іманентним моментом системи соціальної діяльності, яка виникає разом з нею і опосередковує її функціонування” [7, с. 25].

У світлі такої теоретичної позиції головною функцією політичної свідомості повинна вважатись регуляція розвитку і відтворення системи політичної діяльності або, конкретніше: функція усвідомлення об'єктивних політичних інтересів соціальних суб'єктів, функція політичного цілепокладання і коригування цілей залежно від результатів діяльності. Але, будучи безпосередньо включеною в політичну практику, будучи її безпосередньою рефлексією, політична свідомість виявляється нездатною визначити корінні, довготермінові політичні інтереси суб'єктів. Для цього необхідний вихід за вузькі та рухливі ситуативні межі безпосередньої політичної дії, потрібна так би мовити рефлексія політичної практики іншого порядку, яка конституюється як порівняно самостійна підсистема системи політичної діяльності – духовна або ідеологічна політична діяльність, дещо відокремлена від практичної політики, але разом з тим пов'язана з нею. Все це відбувається з огляду на те, що усвідомлення основних політичних інтересів можливе тільки за сутнісного відображення соціальної реальності тоді, коли, з одного боку, беруться глибинні потреби суб'єкта, виявом яких є більш конкретні потреби, які опираються на емпірично фіксовані параметри життєдіяльності суб'єкта, а з іншого, – сутність наявних політичних відносин, яка визначає конкретну практику державної влади. Саме тому ідеологічна діяльність, орієнтована на досягнення основних політичних інтересів, є професійно виділеною діяльністю, яка опредметнюється в теоретичному, теоретизованому або ж систематизованому знанні та існуючій як достатньо автономне утворення системі політичної діяльності.

Ідеологічна політична діяльність полягає не тільки у формулюванні уявлень про корінні політичні інтереси соціальних суб'єктів, але і в трансляції цих уявлень задля, по-перше, впливу на політичну свідомість інших соціальних груп; по-друге, впливу на масову політичну свідомість свого класу або групи, яке в цьому розумінні є синтезом стихійно сформованих буденних уявлень маси групи (класу) про свій політичний стан і свої політичні завдання, з одного боку, та результати цілеспрямованого ідеологічного впливу, – з іншого; по-третє, привнесення уявлень про корінні політичні інтереси в політичну свідомість, яке включене в політичну практику і обслуговує її. Необхідно бачити різницю між нею та масовою політичною свідомістю, різницю тим істотнішу, чим менш демократично організованим є політичний рух, чим більшим є розрив у ньому між функціями прийняття та виконання рішень, чим нижчою є політична культура людей. Отже, маємо на увазі спеціалізовану, як і ідеологія, політичну свідомість, яка включається в безпосередню політичну практику, і носієм якої є особи та організації, що приймають політичні рішення, виробляють конкретні програми

політичних дій, тобто вже не ідеологи, а політики – прошарок більш-менш значний, але такий, що ніколи не збігається з усією соціальною групою.

Існує досить складна система взаємозв'язків між наявним рівнем політичної свідомості та іншими рівнями – масовою свідомістю та політичною ідеологією. В останньому випадку існує взаємний вплив двох складових спеціалізованої політичної свідомості на підставі відмінності їх функціональних ролей в системі політичної діяльності. Сама ж політична діяльність не може бути скільки-небудь продуктивною, не спираючись на розвинену ідеологію. Але результати ідеологічної діяльності не можуть в той самий час безпосередньо бути перенесеними в практику. Необхідний посередник, яким саме й стає той підрівень спеціалізованої політичної свідомості, про яку говорилось вище і яку умовно можна назвати ситуативною політичною свідомістю.

Функції цього посередника є такими: 1. Ситуативна конкретизація стратегічних політичних цілей, напрацьованих в межах і засобами політичної ідеології, переведення їх на мову конкретних політичних цілей, програм та гасел. 2. Усвідомлення низки другорядних або епізодичних політичних інтересів, чий зв'язок з основними інтересами неочевидний або неістотний. 3. “Декамуфляж” або “девуалізація” ідеологічних формул. Річ у тім, що в ідеології йдеться не лише про усвідомлення інтересу, але і про його виправдання. Це є завдання інтерпретації часткового інтересу як загального. Оскільки загальність ця завжди більш або менш уявна, тому ідеологія змушена не тільки виробляти фундаментальні політичні цілі та цінності групи, але й більшою чи меншою мірою маскувати в той або інший спосіб їх егоїстичний зміст. Але реальна політика для того, щоб бути плідною і виправдовувати дійсні наміри її суб'єктів, потребує уявлення про інтереси та цілі в їх “чистому”, “незатямареному” вигляді. Тому й виникає потреба у деяких “фільтрах”, які звільняють ідеологічні формулювання від міфологічних, моралізаторських та інших нашарувань, необхідних для розв'язання власне ідеологічних завдань, але зайвих для практичної політики, і таких, що її дезорієнтують.

Отже, усвідомлення політичних інтересів і переведення їх в площину практичних дій є складним та багатоступеневим процесом, який містить в собі операції, що здійснюються на різних рівнях політичної свідомості, а також процедури переведення результатів рефлексивної діяльності з одного рівня на інший. Цей процес, зрозуміло, не застерігає від помилок, які тягнуть за собою неадекватне відтворення об'єктивних політичних інтересів в цілях суб'єкта. У будь-якому випадку, політичний інтерес, який визначається політичними відносинами, тобто конкретною системою політичної діяльності, приводить в дію живу політичну діяльність лише у міру усвідомлення цього політичного інтересу його носієм, а тому політична свідомість є внутрішньо необхідним моментом функціонування і розвитку системи, який існує в ній, по-перше, як компонент практичної політики і, по-друге, як особлива підсистема політичної діяльності – як діяльність ідеологічна. Подальше розгортання системи політичної діяльності передбачає перехід від аналізу політичної діяльності як діяльності політичного суб'єкта до її розгляду як взаємної діяльності суб'єктів політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вятр Е. *Социология политических отношений*. – М.: Прогресс, 1979. – 462 с.
2. Гаджиев К.С. *Политическая философия / Отд-ние экон. РАН; науч.-ред. совет изд-ва “Экономика”*. – М.: ОАО “Издательство “Экономика”, 1999. – 606 с.
3. Энгельс Ф. *Введение к работе К. Маркса “Гражданская война во Франции”* // К. Маркс, Ф. Энгельс. *Соч., 2-е изд.* – Т.22. – С. 189–201.
4. Зомбарт В. *Социализм и социальное движение*. – СПб., 1906. – 202 с.
5. *Политическая энциклопедия. В 2 т. Т.1.* – М.: Мысль, 2000. – 750 с.
6. Фофанов В.П. *Социальная деятельность и теоретическое отражение*. – Новосибирск: Наука, 1988. – 187 с.
7. Фофанов В.П. *Социальная деятельность как система*. – Новосибирск: Наука, 1981. – 304 с.
8. Michels R. *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. – N.-Y, 1966. – 328 p.

Анатолій Постол

Запорізька державна інженерна академія

ФІЛОСОФІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

О Постол А., 2006

Визначено місце філософської методології для дослідження сутності ідеології взагалі, політичної, зокрема. Висвітлено поняття методу як шляху розвитку, способу організації власної життєдіяльності за